

Рад примљен: 17. 12. 2020.

Рад прихваћен: 20. 5. 2021.

Зорица С. Шаљић¹,**Емина Ц. Хебиб**Универзитет у Београду, Филозофски факултет,
Београд, СрбијаОригинални
научни рад

Превенција антисоцијалног понашања ученика из персјективне наставника²

Резиме: Превенција антисоцијалног понашања ученика данас представља значајан сеџменит рад школе. Наставници, као носиоци свих школских активности, имају веома значајну улогу у превентивном деловању школе. Њихова мишљење и ставови о начинима и могућностима превенције антисоцијалног понашања деце и младих у школи рефлектују се на њихово учење у планирању и реализацији, као и на исходе школских превентивних мера и активности. Полазећи од важности улоге наставника, одредили смо се за истраживање које је имало за циљ сагледавање персјективне наставника о остваривању превенције антисоцијалног понашања ученика у школској пракси, односно о значају различитих превентивних мера и активности, тешкоћама на које се наилази у њиховој реализацији и могућностима унапређења превентивног деловања школе. У истраживању су учествовала 162 наставника из 28 београдских основних школа. Добијени резултати указују да наставници као превентивне активности које су најзаступљеније у школској пракси наводе истраживање правила понашања у школским просторима, упознавање ученика и родитеља са правилима понашања, њиховим правима и обавезама, предавања о штељивости и психо-активних сујестанци и насиљу. Као активности које могу давати највећи допринос превенцији проблема у понашању ученика наставници издвајају тематске радионице. Као највећу тешкоћу у остваривању превентивног деловања школе издвајају незаинтересованост родитеља, док у заједничком деловању кључних субјеката школског рада виде једну од значајнијих претшеставки остваривања превентивне функције школе. Добијени резултати

1 zorica.saljic@f.bg.ac.rs

2 У раду су приказани резултати истраживања обављеног за потребе израде докторске дисертације *Васпитни рад у школи у функцији превенције нежељних понашања ученика*, одбрањене на Филозофском факултету Универзитета у Београду 2014. године.

Copyright © 2021 by the authors, licensee Teacher Education Faculty University of Belgrade, SERBIA.

This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original paper is accurately cited.

истраживања указују на то да би у школској пракси требало више радити на реализовању различитих превентивних активности којима би се јуржали различити нивои и врсте подршке ученицима и у које би били укључени сви актери школској рада.

Кључне речи: *антисоцијална понашања ученика, превенција антисоцијалној понашања деце и младих у школи, превентивне мере и активности, мишљење и ставови наставника о превенцији антисоцијалној понашања ученика.*

Увод

Понашања којима се угрожавају друштвене норме и права других људи називамо антисоцијалним понашањима (Garaigordobil & Magant, 2016; Garaigordobil, 2017; према: Cabrera et al., 2017; Radojević, 2014). Она се могу испољавати на различите начине, различитим интензитетом, са различитим степеном озбиљности и последица по самог актера и његово окружење (Šaljić, 2017), те се у њих убрајају лагање, непослушност, бежање из школе, скитња, ризична сексуална активност, конзумирање недозвољених супстанци, крађа, уништавање имовине, вандализам, насиље итд. (Patterson, 1982; Kazdin, 1987; Torry & Billick, 2011; Pears et al., 2016; према: Cabrera et al., 2017; Radojević, 2014). У прилично заступљене облике антисоцијалног понашања међу младима убрајају се пушење, конзумирање алкохола и (у мањој мери) наркотика. Такође, све више се говори о различитим формама насиља међу децом и младима, што потврђују и налази истраживања, који указују на испреплетаност дигиталног насиља и оног које се дешава у интеракцији лицем у лице (на узорку од 1150 ученика једна четвртина испитаника доживела је вршњачко насиље, било путем дигиталних технологија било уживо) (Kuzmanović i sar., 2019). Други налази истраживања, такође обављених код нас, показују да је половина ученика основне школе укључена у неки облик школског насиља (Popadić, Plut, 2007; Popadić i sar., 2014) и да у београдским средњим школама око 40% ученика реферише да је било изложено неком виду насиља, с тим да је физичко насиље присутно у

нешто мањем обиму у односу на вербално, психолошко и социјално (Gojković, Vukičević, 2011).

Превенција антисоцијалних облика понашања деце и младих, која се заснива на предузимању низа мера и активности ради спречавања јављања и сузбијања антисоцијалних и подстицања просоцијалних понашања деце и младих, представља важан задатак савременог друштва, које одликују све сложенији услови живота и значајне промене у сфери политике, економије и културе. Ове промене праћене су и социјалним променама, односно променама у систему вредности, друштвеним односима, положају појединца и његовим улогама у различитим сферама друштвеног живота, интензивним развојем дигиталних технологија и све изразитијим учешћем дигиталних медија у социјалном функционисању, како одраслих, тако и деце и младих. Поменуте промене могу се одразити негативно на понашање деце и младих и сматрати се једним од могућих узрока јављања различитих облика антисоцијалног понашања. По том питању, млади у Србији се суочавају са неким специфичним ризицима потеклим из друштвеног контекста – продужене и по много чему аномичне постсоцијалистичке трансформације коју карактерише незапосленост, неповољан материјалан положај већине становништва, споре и недовршене реформе у области образовања, социјалне заштите итд. (Tomanić, 2012). У таквим условима, школи, као институцији задуженој за васпитање и образовање деце и младих, превенција антисоцијалног понашања ученика треба да буде једно од значајнијих подручја рада.

У стручној литератури, како у теоријским, тако и емпиријским радовима, указује се на веома значајну улогу школе у остваривању превенције различитих облика антисоцијалног понашања ученика. Школа располаже бројним могућностима да, остварујући своју образовну и васпитну функцију и реализујући различите наставне и ваннаставне активности, промовише просоцијална и превенира проблематична понашања ученика. Реализација разноврсних школских активности, усклађених са потребама ученика, може значајно да допринесе остваривању позитивних ефеката школовања на развој ученика, јер се тако отварају шире могућности за задовољавање ученичких интересовања, испољавање талената и креативности, остваривање квалитетнијих односа са наставницима и вршњацима итд. (Hebib, Spasenović, 2011). Осим тога, школа има прилику и обавезу да планира и реализује програме којима је примарни задатак превенција одређених форми антисоцијалног понашања ученика. Како би се уредило и остварило превентивно деловање школе у нашој земљи, законским и подзаконским документима у области образовања дефинисана је обавеза школе да израђује програм заштите ученика од насиља, злостављања и занемаривања и формира тим за заштиту од дискриминације, насиља, злостављања и занемаривања (*Pravilnik o protokolu postupanja u ustanovi u odgovoru na nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje*, 2019; *Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja*, 2017). Такође, поменути правилником дефинисане су превентивне и интервентне активности школе путем којих школа треба да предузима и реализује одређене мере и активности како би радила на спречавању антисоцијалних понашања међу ученицима, али и предузимала одговарајуће кораке ради санирања последица испољених насилних понашања у школи. Превентивне активности школе треба да се остварују кроз различите наставне и ваннаставне активности (*Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju*, 2013).

Носиоци превентивних и свих других активности у школи јесу наставници, који ове активности остварују кроз целину васпитно-образовног рада, али и путем програма превенције који се реализују у школи. У складу с тим, они своју улогу у превенцији антисоцијалног понашања ученика могу остваривати на различите начине, почев од пружања модела просоцијалног понашања, развијања позитивне климе у одељењу, примене различитих метода и облика рада у настави који могу бити у функцији подстицања просоцијалних и превенције негативних форми понашања, преко реализације ваннаставних активности (које доприносе унапређивању односа између наставника и ученика, идентификовању и развијању интересовања ученика, конструктивном коришћењу слободног времена итд.), до учешћа у планирању, реализацији и евалуацији самих превентивних активности.

Имајући у виду могућности и важност учешћа наставника у превентивном деловању школе, може се сматрати да њихови ставови према појединим питањима превенције антисоцијалних облика понашања ученика чине битну претпоставку њиховог ангажовања у овом домену рада школе. Њихово поимање превенције антисоцијалног понашања, посебно разумевање улоге значајних актера школског рада (и школе у целини) у остваривању њене превентивне функције, могу да се рефлектују на њихово активно учешће у превентивним или интервентним активностима (Dias & Ventura, 2017; Malak et al., 2017). Према налазима бројних студија, утврђено је да су ставови наставника значајни предиктори њиховог понашања и према ученицима (посебно према онима који се понашају на неприхватљив начин) и према одређеним школским активностима (Malak et al., 2017). С обзиром на то да није важно само шта се ради у школи него и како се ради, основним кључем успеха или неуспеха може се сматрати посвећеност наставника остваривању превенције антисоцијалног понашања ученика (Twemlow & Sacco, 2008;

према: Popadić, 2009), која је условљена њиховим сазнањима (и убеђењима) о природи и узроцима антисоцијалних понашања, начинима и могућностима њихове превенције, свешћу о властитом васпитном и образовном утицају на ученике, ставовима о основној функцији школе и улози различитих субјеката у васпитном и образовном раду итд. То како наставници разумеју насиље или друге облике антисоцијалног понашања и улогу школе у спречавању њиховог јављања – представља кључну претпоставку о успешном развијању и имплементацији програма превенције (Veenestra et al., 2014).

Важно је нагласити да одговорност за остваривање превентивне функције школе не сnose само наставници, него и сви други субјекти који учествују у раду школе. С тим у вези, једна од кључних претпоставки о постизању значајнијих резултата у превенцији антисоцијалног понашања ученика јесте заједничко деловање свих значајних актера школског рада у планирању, спровођењу, евалуацији и унапређивању превентивних активности школе. Улога наставника у том процесу разликује се од улоге других учесника школског рада по томе што они непосредно, свакодневно и континуирано, кроз различите школске активности, остварују своје васпитно и образовно, па тиме и превентивно деловање на ученике.

Методологија истраживања

Полазећи од важности улоге наставника (као и њиховог мишљења и ставова) у превентивном деловању школе, определили смо се за истраживање које је за циљ имало сагледавање перспективе наставника о остваривању превенције антисоцијалног понашања ученика у школској пракси. Циљ истраживања операционализован је кроз истраживачке задатке, са намером да се прикупе подаци од наставника о превентивним мерама и активностима које

се реализују у њиховим школама и испита њихово мишљење (и уверења) о значају различитих превентивних мера и активности, тешкоћама са којима се суочавају у планирању и реализацији превентивних мера и активности и могућим начинима унапређивања праксе превентивног деловања школе. Такође, један од задатака истраживања односио се на испитивање ставова наставника о важности учешћа кључних актера школског рада у превентивним мерама и активностима школе.

У истраживању су учествовала 162 наставника, чланова школских тимова за заштиту ученика од дискриминације, насиља, злостављања и занемаривања (у даљем тексту: тим за заштиту ученика од насиља), из 28 основних школа са територије града Београда. Приликом одабира узорка истраживања водили смо се чињеницом да се, према важећем подзаконском документу (*Pravilnik o protokolu postupanja u ustanovi u odgovoru na nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje*, 2019), у школама формирају стручни тимови задужени за планирање, реализацију и евалуацију превентивних мера и активности, у чијем раду наставници заузимају важно место. Имали смо на уму и то да мишљење и ставови наставника, чланова тима за заштиту ученика од насиља, о превентивној функцији школе могу утицати и на ставове и ангажовање осталих чланова школског колектива и значајно усмеравати и обликовати овај важан сегмент рада школе.

За потребе истраживања конструисан је инструмент који је комбинација упитника и скале процене. Први део инструмента, у форми упитника, садржавао је питања затвореног и отвореног типа којима смо прикупили податке од наставника о остваривању превенције антисоцијалног понашања у школској пракси и испитали њихово мишљење о значају, тешкоћама и могућностима унапређивања превентивних активности школе. У другом делу инструмента наставницима је понуђено 12 тврдњи о учешћу значај-

них актера школског рада у превентивној делатности школе и њихов задатак је био да на петостепеној скали процене степен важности њиховог учешћа.

За анализу добијених података примењене су основне статистичке мере и поступци – фреквенције и проценти, аритметичка средина и стандардна девијација, рангови.

Резултати истраживања са дискусијом

У наставку текста приказани су резултати истраживања према издвојеним и формулисаним истраживачким задацима, и то редом којим су наведени у претходном одељку текста, у којем су представљена методолошка решења примењена у истраживању.

Остваривање превенције антисоцијалног понашања ученика у њосијећој школској ѡракси. Према исказима наставника, у школама се у највећој мери реализују следеће превентивне мере и активности: истицање правила понашања у школи (91,4%), упознавање родитеља са правилима понашања (90,7%), информисање ученика о правима и обавезама (88,3%), предавања о превенцији злоупотребе психоактивних супстанци (88,3%) и превенцији насиља (84,6%). Мање од половине наставника је навело да се у школи реализују превентивне активности као што су програми развијања социјалних вештина (48,8%), израда плана мера и активности за ученике који испољавају проблеме у понашању (48%), награђивање и истицање просоцијалних понашања (45,1%). Иначе, ове мере и активности се у стручној литератури истичу као делотворне у спречавању јављања и даљег развијања антисоцијалног понашања ученика. На пример, сматра се да индивидуалне интервенције (које, између осталог, могу да обухватају тренинг социјалних вештина, ненасилног решавања конфликта и томе сл.) значајно помажу ученицима да превазиђу тешкоће са којима се суочавају (McGuire,

2008; Scott et al., 2010). Ефективност индивидуализованих интервенција огледа се у обезбеђивању додатне подршке ученицима (прилагођене њиховим потребама) у савладавању тешкоћа у образовном процесу или проблема у понашању и односима са вршњацима, наставницима, родитељима и томе сл. (Šaljić, 2017).

Што се тиче начина на које се превентивне мере и активности реализују, највећи број испитаних наставника издваја предавања (63,3%) и радионице (53,1%) као облике рада или методичка решења која се практикују. Мањи број испитаних наставника наводи и друге могућности попут саветодавног рада са ученицима (15,4%) или коришћења простора деловања ученичких тела и органа (7,4%) у превентивне сврхе. Ослањање на капацитете ваннаставних активности ради превенције антисоцијалног понашања ученика поменуло је само 3,7% наставника. Добијени резултати указују да би у школској пракси требало радити на коришћењу и јачању различитих ресурса школе како би се ефектније остваривала њена превентивна функција. Наиме, налази бројних истраживања показују да саветодавни рад са ученицима даје добре резултате у процесу идентификовања потреба ученика, и то посебно оних који су изложени некој врсти ризика за јављање проблема у понашању (Sheridan & Kratochwill, 2007). Осим тога, у стручној литератури се истиче да ученичка тела треба да заузму важну улогу у развијању програма школског рада усклађеног са потребама ученика у чијем интересу се планира читав васпитно-образовни рад (Prout, 2002; према: Šaljić, 2017), па тиме и превентивне мере и активности. Такође, ваннаставне активности представљају значајан потенцијал, јер пружају могућност ученицима да задовољавају своје узрасне и развојне потребе и интересовања на социјално прихватљив начин, чиме се умањује привлачност непримерених садржаја и активности (Žunić Pavlović i dr., 2010).

У пружању података о томе како се у постојећој школској пракси остварује превенција антисоцијалног понашања ученика, испитани наставници су изнели и своја запажања о учешћу ученика и родитеља у планирању и реализацији превентивних активности школе. Највећи број испитаних наставника истиче да ученици учествују путем активности ученичког парламента (61,1%) и активности на часовима одељењске заједнице (30,2%), док знатно мањи број наводи учешће ученика у дефинисању правила понашања (8,7%) и раду тима за заштиту ученика од насиља (6,3%). Учешће родитеља у планирању и реализацији превентивних мера потврдило је 58% наставника, док 42% њих сматра да родитељи не учествују у овим процесима. Најзаступљенији вид учешћа родитеља, према исказима наставника, јесте путем активности Савета родитеља (56,4%), док је у мањем броју одго-

вора наставника (24,5%) издвојено учешће родитеља у превенцији антисоцијалног понашања ученика путем изношења предлога и идеја на родитељским састанцима. Нешто мање од трећине испитаних наставника наводи да родитељи учествују у реализацији предавања и радионица који се баве проблемима превенције (30,9%). Само 20,2% наставника је потврдило да су родитељи укључени у рад тима за заштиту ученика од насиља, мада се у званичним подзаконским документима препоручује да представници родитеља и ученика активно учествују у раду ових тимова у школама. На основу добијених резултата могло би се закључити да се учешће ученика и родитеља у превентивном деловању школе остварује ангажовањем њихових представника у телима и органима школе који заступају њихове интересе, тако да се може поставити питање да ли, на који начин и у којој мери већина уче-

Табела 1. Мере и активности које, по мишљењу наставника, у највећој мери доприносе остваривању превентивног деловања школе.

Најефикасније мере и активности:	f	%
Реализација тематских радионица и/или дискусија	55	35,5%
Светодавни рад са ученицима	42	27,1%
Сарадња са родитељима	34	21,9%
Дефинисана правила понашања у школи	32	20,6%
Укључивање ученика и ваннаставне активности	28	18,1%
Реализација тематских предавања	27	17,4%
Заједничко деловање наставника, ученика и родитеља у остваривању превентивне функције школе	27	17,4%
Санкционисање непожељних понашања	14	9,0%
Деловање ученичког парламента и вршњачког тима	13	8,4%
Редован надзор понашања ученика	12	7,7%
Упознавање ученика и родитеља са правима и обавезама	12	7,7%
Израда плана мера и активности за ученике који испољавају проблеме у понашању	11	7,1%
Награђивање просоцијалних понашања ученика	10	6,5%
Остваривање сарадње са локалном заједницом	8	5,2%
Доследно спровођење васпитних и превентивних мера	7	4,5%
Развијање ненасилне комуникације и социјалних вештина	6	3,9%
Организација различитих манифестација у школи	5	3,2%

(N=155)

ника и родитеља има прилику да искаже своје мишљење, изнесе предлоге, сугестије итд.

Мишљење наставника о значају различитих превентивних мера и активности. Да бисмо испитали мишљење наставника о томе колико су поједине мере и активности значајне за остваривање превентивне функције школе, затражили смо од њих да наведу, на основу свог досадашњег искуства у школској пракси, оне мере и активности за које сматрају да највише доприносе превенцији различитих облика антисоцијалног понашања ученика. Пошто је ово питање било отвореног типа, на основу фреквенцијске анализе, одговори наставника су, према заступљености и сродности њиховог садржаја, сврстани у одређене категорије. Од укупног броја, седам наставника, односно 4,3%, није дало одговор на ово питање.

Као што се види у Табели 1, резултати показују да су у највише одговора испитаних наставника заступљене тематске радионице као најефикасније мере у превенцији антисоцијалних понашања ученика (35,5%), следе саветодавни рад са ученицима (27%), сарадња са родитељима (22%) и дефинисана правила понашања (20,6%). Укључивање ученика у ваннаставне активности као начин и пут ка превенцији њиховог антисоцијалног понашања издвојило је 18% испитаних наставника, а заједничко деловање значајних субјеката васпитно-образовног рада (ученика, наставника, родитеља ученика) у остваривању превентивног деловања школе 17,4% испитаних наставника. У стручној литератури ваннаставним активностима приписују се бројне добити, посебно када су у питању ученици који су у ризику да се код њих развију антисоцијални обрасци понашања, а сарадња кључних актера школског рада издваја се као једна од кључних претпоставки ефективне превенције антисоцијалног понашања ученика (Šaljić, 2017). У мање од 10% одговора наставника процењује се да значајан допринос превенцији антисо-

цијалног понашања ученика може дати остваривање сарадње са локалном заједницом, санкционисање и награђивање ученика, редован надзор понашања ученика, упознавање родитеља и ученика са обавезама и одговорностима, деловање ученичког парламента и вршњачког тима, програми развијања ненасилне комуникације и социјалних вештина ученика, израда плана мера и активности за ученике који испољавају проблеме у понашању.

Упоређујући ове налазе са резултатима истраживања о ефективности различитих мера и активности у превенцији антисоцијалних облика понашања ученика, уочава се да се искуство наших наставника значајно разликује. У стручној литератури се, као мере које дају добре резултате, помињу тренинзи социјалних вештина, подучавање ученика ненасилном понашању, индивидуализоване интервенције (McGuire, 2008; Rubin et al., 2009), као и спровођење редовног надзора и награђивање просоцијалних понашања ученика (Knoff, 2012; Simonsen et al., 2008; Sprague, 2008). С обзиром на то да је мало наставника у нашем истраживању препознало ове мере и активности као значајне у остваривању превентивног деловања школе, значајно би било упознати наставнике са добрим странама и могућностима примене поменутих мера ради превенције проблема у понашању ученика.

Мишљење наставника о тешкоћама у планирању и реализацији превентивних мера и активности. На питање о тешкоћама са којима се суочавају током планирања и реализације превентивних мера и активности одговор није дало пет наставника (3,1%), док 38 наставника (24,2%) сматра да се у процесу остваривања превентивних активности школе не јављају тешкоће.

Из Табеле 2 се види да је највише испитаних наставника (40%) навело да тешкоће у остваривању превентивног деловања школе произлазе из незаинтересованости родитеља за сарадњу

Табела 2. Тешкоће на које наставници наилазе у планирању и реализацији превентивних мера и активности.

Тешкоће у планирању и реализацији превентивних мера и активности:	f	%
Незаинтересованост родитеља	64	40,8%
Временска и просторна организација рада школе	24	15,3%
Незаинтересованост наставника	21	13,4%
Недоследност у спровођењу превентивних мера	17	10,8%
Недовољна подршка локалне заједнице	14	8,9%
Незаинтересованост ученика	13	8,3%
Преоптерећеност наставника обавезама	9	5,7%
Недовољна стручност и оспособљеност наставног кадра	7	4,5%
Лоши међуљудски односи у школском колективу	7	4,5%
Неадекватна законска решења	6	3,8%
Недовољно материјалних средстава	6	3,8%
Немају тешкоћа	38	24,2%

(N=157)

и њиховог недовољног ангажовања у васпитно-образовном раду и решавању ученичких проблема. Осим тога, један мањи број испитаних наставника навео је проблеме који се тичу просторне и временске организације рада школе (15,3%), незаинтересованости наставника за планирање и реализацију превентивних активности (13,4%) и недоследности у спровођењу превентивних мера и активности (10,8%). У мање од 10% одговора испитани наставници указују на тешкоће у планирању и реализацији превентивних активности које проистичу из незаинтересованости ученика, недовољне подршке локалне заједнице, преоптерећености наставника бројним обавезама, недовољне стручне оспособљености наставног кадра, лоших међуљудских односа у школском колективу, недостатка материјалних средстава и неадекватних законских решења којима се уређује ова област школског рада.

Сумирајући приказане резултате, може се констатовати да половина од укупног броја испитаних наставника (48%) сматра да узроци проблема у остваривању превентивне делатности школе леже у незаинтересованости родитеља ученика и самих ученика, док један број настав-

ника (19%) процењује да временски, просторни и материјални услови рада школе отежавају планирање и реализацију превентивних мера и активности. Добијени резултати указују да у око 65% одговора наставници сматрају да тешкоће у остваривању превенције антисоцијалног понашања ученика потичу из узрока који су ван њиховог домена, док у око 33% одговора наставници процењују да проблем лежи и у самим наставницима и њиховој незаинтересованости, недовољној стручности, недоследности у спровођењу превентивних мера, лошим међуљудским односима у школском колективу. Многе студије су показале да наставници могу да допринесе превенцији антисоцијалног понашања ученика уколико су спремни да успостављају и развијају позитивне интеракције са ученицима, прилагођавају активности у учионици потребама и могућностима ученика, успостављају јасна правила понашања, дају јасне инструкције и имају доследна очекивања у погледу постигнућа и понашања ученика итд. (Reinke & Herman, 2002). Међутим, уколико већина испитаних наставника сматра да су проблеми који отежавају остваривање превентивног деловања школе ван њи-

ховог делокруга, намеће се питање колико се они осећају обавезним, одговорним и мотивисаним да раде на њиховом превазилажењу и унапређивању превентивне функције школе.

Мишљење наставника о могућностима унапређивања праксе њревенџивној деловања школе. Мишљење наставника о могућности-ма унапређивања превенције антисоцијалних облика понашања ученика у школској пракси може пружити значајне податке о томе како они опажају развијање овог значајног сегмента рада школе. Један број испитаних наставника (15,8 %) сматра да не може да да одговор на ово питање, јер није довољно компетентан или нема идеје о томе како би се могао унапредити рад школе на превенцији антисоцијалног понашања ученика.

Добијени резултати, као што се види из Табеле 3, показују да се у 16,5% одговора испитаних наставника сматра да ефективнијем и ефикаснијем остваривању превенције антисоцијалног понашања ученика може допринети заједничко

деловање школе, родитеља и локалне заједнице, док се у једном броју одговора наставника посебно издвојило успостављање квалитетније сарадње са локалном заједницом (15,8%), односно са родитељима ученика (13,3%). Око 15% одговора наставника указује да се организовањем предавања и радионица за ученике могу унапредити резултати превентивног деловања школе, а 12% мисли да је претпоставка томе стручно усавршавање наставника.

У мање од 10% одговора наставника истакнуто је да се превентивна функција школе може унапредити путем реализације разноврсних ваннаставних активности, континуитетом у реализацији превентивних активности, јачањем васпитне улоге школе и доследношћу у санкционисању антисоцијалног понашања, планирању и реализацији образовних програма за родитеље ученика и сл. Само 3,8% испитаних наставника препознаје награђивање просоцијалних понашања ученика као начин побољшавања исхода превентивног рада у школи.

Табела 3. Мишљење наставника о могућностима унапређивања праксе њревенџивној деловања школе.

Предлози наставника:	f	%
Заједничко деловање значајних субјеката в-о рада	26	16,5%
Квалитетнија сарадња са локалном заједницом	25	15,8%
Организовање радионица, дискусија и предавања за ученике	24	15,2%
Квалитетнија сарадња са родитељима	21	13,3%
Стручно усавршавање наставника	19	12,0%
Разноврсне ваннаставне активности	14	8,9%
Континуирана реализација превентивних активности	11	7,0%
Доследно санкционисање непожељних понашања	10	6,3%
Организовање образовних програма за родитеље	10	6,3%
Јачање васпитне улоге школе	10	6,3%
Промене законских решења	7	4,4%
Организационе промене	7	4,4%
Награђивање просоцијалних понашања ученика	6	3,8%
Повећање број стручних сарадника	4	2,5%
Спровођење редовног надзора ученика	3	1,9%
Упознавање родитеља и ученика са правима, обавезама и одговорностима	2	1,3%
Не знају, неодлучни, некомпетентни	25	15,8%

(N=158)

Процене наставника о важности учешћа кључних актера школског рада у остваривању превентивних мера и активности. У стручној литератури се учешће значајних субјеката васпитно-образовног процеса у раду и животу школе сматра важним предусловом за ефективно остваривање превентивне функције школе из више разлога. Могуће је као посебно важне издвојити следеће разлоге: целовитије сагледавање фактора ризика којима су ученици изложени; јачање заштитних фактора у школском контексту; стицање потпунијег увида у капацитете, могућности и потребе учесника школског рада у домену остваривања превентивне функције школе; боље разумевање контекста дечјег одрастања и адекватније пружање подршке ученицима итд. (Bašić, 2009; Šaljić, 2017). У наставку текста дајемо приказ података прикупљених у истраживању о томе како испитани наставници процењују важност учешћа ученика, наставника, родитеља ученика и локалне заједнице у остваривању превентивних мера и активности.

Добијени резултати (Табела 4) показују да већина испитаних наставника процењује као важно учешће ученика, родитеља ученика и локалне средине у превентивним мерама и активностима школе. Такође, велики број испитаних наставника процењује да је важно њихово учешће у процесу планирања, а не само реализације превентивних активности, као и да је стручно усавршавање наставника важно за израженије ангажовање и ефективније деловање у превенцији антисоцијалних облика понашања ученика у школи.

У осврту на податке приказане у Табели 4 издвојили бисмо запажања о проценама наставника које се тичу важности учешћа ученика у остваривању превентивних мера и активности. Испитани наставници процењују да би веома значајно било учешће ученика у дефинисању пожељних и непожељних облика понашања (АС=4,62), правила понашања у шко-

ли (АС=4,58), као и у оцењивању реализованих и иницирању нових превентивних активности (АС=4,49). Интересантан је и податак да учешће ученика у утврђивању награда и санкција за испољена пожељна и непожељна понашања 52,5% испитаних наставника процењује као веома важно, а 37,7% као важно.

Када се сумирају резултати приказани у Табели 4, закључује се да преко 80% испитаних наставника сматра значајним укључивање свих кључних актера школског рада у остваривању превентивног деловања школе. Логично се намеће питање зашто се онда пракса школског рада не одликује развијеним учешћем ученика, родитеља ученика и релевантних субјеката локалне заједнице у превентивним мерама и активностима школе. Можда из разлога што, како резултати истраживања показују, деца у већини случајева нису навикнута на партиципацију и њихова партиципација није довољно заступљена у школској пракси (Vranješević, 2013; 2015), као што је и учешће родитеља у доношењу одлука у школи, било непосредно или преко представничких тела, на ниском нивоу (Pavlović Breneselović, 2012). Да би се унапредили сарадња и учешће свих актера школског рада у превентивним и другим активностима школе, потребно је развијати свест о важности партиципације и сарадње, успостављати и развијати комуникацију којом се уважавају потребе учесника, уважавати личне афинитете и компетенције у расподели задужења и одговорности, дефинисати заједнички циљ који проистиче из заједничких интереса итд. (Hebib, 2009; Vranješević, 2012).

Закључак

Значајан број аутора који се баве проблемима превенције антисоцијалних облика понашања деце и младих сматра да школа својим деловањем може да инхибира или подстакне развој антисоцијалног понашања ученика. Због тога је

Табела 4. Процене наставника о важности учешћа кључних актера школског рада у остваривању превентивних мера и активности.

Тврдње	Уопште није важно	Није важно	Не могу да проценим	Важно је	Веома важно	AS	SD	Rang
Ученици треба да учествују у дефинисању пожељних и непожељних понашања	0 (0,0%)	1 (0,6%)	5 (3,1%)	49 (30,2%)	107 (66,0%)	4,62	0,58	I
Ученици треба да учествују у дефинисању правила понашања у школи	1 (0,6%)	0 (0,0%)	6 (3,7%)	52 (32,1%)	103 (63,6%)	4,58	0,63	II
Ученици треба да дају мишљење о постојећим и да иницирају нове активности у школи	0 (0,0%)	0 (0,0%)	4 (2,5%)	74 (45,7%)	84 (51,9%)	4,49	0,55	III
Информисање и упознавање родитеља са организацијом рада и живота школе	0 (0,0%)	5 (3,1%)	2 (1,2%)	68 (42,0%)	87 (53,7%)	4,46	0,68	IV
Учешће наставника у планирању превентивних активности у школи важно је с аспекта њиховог залагања и успешне реализације	0 (0,0%)	2 (1,2%)	8 (4,9%)	72 (44,4%)	80 (49,4%)	4,42	0,65	V
Ученици треба да учествују у дефинисању награда и санкција за пожељна и непожељна понашања	1 (0,6%)	2 (1,2%)	13 (8,0%)	61 (37,7%)	85 (52,5%)	4,40	0,74	VI
Ученици треба да учествују у решавању проблема у учењу и понашању	0 (0,0%)	3 (1,9%)	10 (6,2%)	80 (49,4%)	69 (42,6%)	4,33	0,68	VII-VIII
Наставници треба да се стручно усавршавају ради развијања компетенција у области превенције	1 (0,6%)	5 (3,1%)	12 (7,4%)	66 (40,7%)	78 (48,1%)	4,33	0,79	VII-VIII
У праћењу остварених резултата превентивног деловања школе треба да учествују наставници, ученици, родитељи и представници локалне заједнице	1 (0,6%)	4 (2,5%)	17 (10,5%)	61 (37,7%)	79 (48,8%)	4,31	0,81	IX
Локална заједница треба да пружа стручну подршку школи у процесу планирања и реализације превентивних мера и активности	2 (1,2%)	4 (2,5%)	18 (11,1%)	66 (40,7%)	72 (44,4%)	4,25	0,84	X
Родитељи треба да учествују у реализацији мера и активности ради ефективнијег остваривања превентивног деловања школе	1 (0,6%)	6 (3,7%)	25 (15,4%)	73 (45,1%)	57 (35,2%)	4,10	0,84	XI
Родитељи треба да учествују у планирању мера и активности ради ефективнијег остваривања превентивног деловања школе	3 (1,9%)	5 (3,1%)	24 (14,8%)	73 (45,1%)	57 (35,2%)	4,09	0,89	XII

(N=162)

веома важно да ли се и како у оквиру васпитно-образовног рада школе реализују превентивне мере и активности. На основу резултата обављеног истраживања дошли смо до сазнања да су у школама највише заступљене превентивне мере и активности које су намењене свим ученицима и родитељима ученика, док су мање заступљене оне којима се пружа додатна подршка ученицима који су у ризику или испољавају проблеме у понашању. Наставници су проценили да остваривању превентивне функције школе највише доприносе тематске радионице, саветодавни рад са ученицима, сарадња са родитељима и дефинисана правила понашања, док ваннаставне активности нису препознали као значајне ресурс у превенцији антисоцијалног понашања ученика. Осим тога, недовољно је заступљено партиципација ученика и родитеља у планирању превентивних активности школе, а управо они могу представљати значајан извор информација о проблемима и потребама ученика.

Већина наставника која је учествовала у истраживању препознаје важност сарадње и заједничког деловања свих учесника васпитно-образовног процеса, што може представљати значајан потенцијал у унапређивању превентивне функције школе. Удруженим деловањем се свеобухватније сагледава тренутно стање у школи и потреба за покретањем и даљим развијањем превентивних активности, што доприноси остваривању бољих резултата у превенцији и редуковању антисоцијалних понашања ученика (Sørliet et al., 2015). Иако резултати бројних истраживања указују да остваривање сарадње породице и школе може имати бројне позитивне ефекте на различите аспекте развоја ученика, пракса школског рада је и даље „оптерећена“ тешкоћама које се јављају на релацији родитељи ученика - наставници и стручни сарадници школе (Šaljić, Hebib, 2020).

Осим потребе за унапређивањем сарадничких односа у школи, проблеми на које су

наставници указали говоре о неопходности побољшавања услова рада и мењања односа наставника према основној функцији школе и превенцији проблема у понашању ученика као саставном делу њиховог свакодневног рада. Један од могућих начина промене поменутих перспективе наставника састоји се у одговарајућим видовима њиховог стручног усавршавања, пружању стручне подршке и помоћи наставницима у реализацији школских активности и раду са ученицима који су у ризику или испољавају антисоцијална понашања.

Имајући у виду све до сада речено, важно је напоменути да успешно остваривање превентивне функције школе треба да се заснива на активностима које су усмерене на целину васпитно-образовног процеса и на мењање и развој и појединачна и институције. Међу могућим начинима развијања овог важног сегмента школског рада може се издвојити креирање позитивне школске климе, подстицање и унапређивање ученичких постигнућа, неговање просоцијалних понашања и позитивних вршњачких интеракција, континуирано и доследно праћење и надзор понашања ученика, развијање наставничких компетенција у области превенције антисоцијалног понашања ученика итд. (Reinke & Herman, 2002). Такође, узимајући у обзир добијене резултате - према којима половина наставника није навела да се мере индивидуализоване подршке реализују у школи, а преко 90% њих није издвојило израду плана мера и активности за ученике са проблемима у понашању као меру која значајно доприноси превенцији антисоцијалног понашања ученика - важне промене у школској пракси требало би да буду усмерене на сагледавање превенције антисоцијалног понашања ученика као пружања додатне подршке ученицима, путем које би се у васпитно-образовном раду уважиле потребе ученика и њима прилагодили наставне и друге школске активности, укључујући и превентивне.

Литература

- Bašić, J. (2009). *Teorije prevencije: prevencija poremećaja u ponašanju i rizičnih ponašanja djece i mladih*. Zagreb: Školska knjiga.
- Cabrera, F. J. P., Herrera, A. R. C., Rubalcava, S. J. A. & Martinez, K. I. M. (2017). Behavior Patterns of Antisocial Teenagers Interacting with Parents and Peers: A Longitudinal Study. *Frontiers in Psychology*, 8, 757.
- Dias, D. & Tereza Ventura, T. (2017). The role of teacher's attitudes towards the aggressive behavior of pupils. *International Journal of Technology and Inclusive Education (IJTIE)*, 6 (1), 1068-1076.
- Gojković, V., Vukičević, L. (2011). Vršnjačko nasilje - bullying kod učenika srednjih škola. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 30 (1-2), 199-218.
- Hebib, E. (2009). *Škola kao sistem*. Beograd: Institut za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- Hebib, E., Spasenović, V. (2011). Značaj razgranate strukture školskih aktivnosti. *Nastava i vaspitanje*, 60 (1), 65-80.
- Knoff, H. M. (2012). *School Discipline, Classroom Management & Student Self-Management: A PBS Implementation Guide*. Thousand Oaks: Corwin, A Sage Publications Company.
- Kuzmanović, D., Pavlović, Z., Popadić, D. i Milošević, T. (2019). *Korišćenje interneta i digitalne tehnologije kod dece i mladih u Srbiji: rezultati istraživanja Deca Evrope na internetu*. Beograd: Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- Ljubičić, M. (2012). Pregled definicija i trendova rizičnih ponašanja mladih. *Teme*, 36 (1), 85-100.
- Malak, M. S., Sharma, U. & Deppeler, J. M. (2017). Development of a scale for measuring teachers' attitudes toward students' inappropriate behavior. *International Journal of Whole Schooling*, 13 (1), 1-20.
- McGuire, J. (2008). A review of effective interventions for reducing aggression and violence. *Philosophical Transactions of The Royal Society*, 363 (1503), 2577-2597.
- Pavlović Breneselović, D. (2012) Partnerstvo porodice i škole kao dimenzija kvaliteta obrazovanja - kontroverze učešća roditelja u odlučivanju u školi. U: Alibabić, Š., Medić, S. i Bodroški Spariosu, B. (ur.). *Kvalitet u obrazovanju - izazovi i perspektive* (185-208). Beograd: Institut za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu.
- Popadić, D., Plut, D. (2007). Nasilje u osnovnim školama u Srbiji - oblici i učestalost. *Psihologija*, 40 (2), 309-328.
- Popadić, D., Plut D. i Pavlović, Z. (2014). *Nasilje u školama Srbije: analiza stanja od 2006. do 2013. godine*. Beograd: Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu i UNICEF.
- Popadić, D. (2009). *Nasilje u školama*. Beograd: Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu.
- *Pravilnik o protokolu postupanja u ustanovi u odgovoru na nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje* (2019). *Službeni glasnik Republike Srbije, br. 46*.
- Radojević, B. (ur.) (2014). Deca sa problemima u ponašanju. U: *Deca sa teškoćama: preporuke za procenu i podršku* (43-48). Beograd: Familia.

- Reinke, W. M. & Herman, K. C. (2002). Creating school environments that deter antisocial behaviors in youth. *Psychology in the Schools*, 39 (5), 549-559. DOI: 10.1002/pits.10048
- Rubin, K. H., Coplan, R. J. & Bowker, J. C. (2009). Social withdrawal in childhood. *Annual Review of Psychology*, 60 (1), 141-171. DOI: 10.1146/annurev.psych.60.110707.163642
- Scott, T. M., Alter, P. J., Rosenberg, M. & Borgmeier, C. (2010). Decision-making in secondary and tertiary interventions of school-wide systems of positive behavior support. *Education and Treatment of Children*, 33 (4), 513-535.
- Sheridan, S. M. & Kratochwill, T. M. (2007). *Conjoint Behavioral Consultation: Promoting Family – School Connections and Interventions* (2nd ed.). New York: Springer.
- Simonsen, B., Sugai, G. & Negron, M. (2008). Schoolwide Positive Behavior Supports: Primary Systems and Practices. *Teaching Exceptional Children*, 40 (6), 32-40.
- Sprague, J. (2008). *Creating Schoolwide Prevention and Intervention Strategies: Effective Strategies for Creating Safer Schools and Communities*. Washington: Hamilton Fish Institute on School and Community Violence.
- Sørli, M. A., Ogden, T. & Olseth, A. R. (2015). Preventing problem behavior in school through school-wide staff empowerment: Intervention outcomes. *World Journal of Educational Research*, 2 (2), 117-139. DOI: 10.22158/wjer.v2n2p117
- Šaljić, Z. & Hebib, E. (2020). The family-school partnership as regards providing students with additional support. U: Petrović, J. i Jovanić, G. (ur.). *Porodica i savremeno društvo – izazovi i perspective* (318-327). V međunarodna konferencija *Društvene devijacije*, 18. i 19. 09. 2020. Banja Luka: Centar modernih znanja.
- Šaljić, Z. (2017). *Prevenција antisocijalnog ponašanja dece i mladih – Šta i kako raditi u školi?* Beograd: Institut za pedagoška istraživanja Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu.
- Tomanović, S. (2012). Od omladine do socijalnih biografija mladih u postsocijalističkoj transformaciji društva Srbije: konceptualni i kontekstualni okvir istraživanja. U: Tomanović, S., Stanojević, D., Jarić, I., Mojić, D., Dragišić Labaš, S., Ljubičić, M. i Živadinović, I. (ur.). *Mladi – naša sadašnjost. Istraživanje socijalnih biografija mladih u Srbiji* (9-42). Beograd: Čigoja štampa i Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu.
- Veenstra R., Lindenberg S., Huitsing, G., Sainio, M. & Salmivalli, C. (2014). The role of teachers in bullying: the relation between antibullying attitudes, efficacy, and efforts to reduce bullying. *Journal of Educational Psychology*, 106 (4), 1135-1143. DOI: 10.1037/a0036110
- Vranješević, J. (2015). Deca kao istraživači: participativna istraživanja i najbolji interes deteta. *Primenjena psihologija*, 8 (2), 187-202.
- Vranješević, J. (2012). *Razvojne kompetencije i participacija dece: od stvarnog ka mogućem*. Beograd: Učiteljski fakultet Univerziteta u Beogradu.
- *Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja* (2017). Službeni glasnik Republike Srbije, br. 88.
- *Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju* (2013). Službeni glasnik Republike Srbije, br. 55.
- Žunić Pavlović, V., Popović Ćitić, B. i Pavlović, M. (2010). *Programi prevencije poremećaja ponašanja u školi*. Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu.

Summary

Prevention of antisocial behavior of students today is a significant segment of school work. Teachers, as the bearers of all school activities, have a very important role in the preventive action of the school. Their opinions and attitudes about the ways and possibilities of prevention of antisocial behavior of children and adolescents in school are reflected in their participation in planning and implementation, as well as in the outcomes of the school preventive measures and activities. Starting from the importance of the role of teachers, we decided on a research that aimed to investigate the views of teachers on the prevention of student's antisocial behavior in school practice, more precisely, on the importance of various preventive measures and activities, the difficulties encountered in their implementation, and the opportunities for improving the preventive measures in schools. A total number of 162 teachers from 28 Belgrade primary schools participated in the research. The obtained results indicate that displaying the rules of conduct in school premises, acquainting students and parents with the rules of conduct, their rights and obligations, as well as organizing lectures on violence and the harmfulness of psychoactive substances, are the activities viewed by teachers as the most common preventive activities in school practice. Teachers also singled out thematic workshops as the activities that can give the greatest contribution to the prevention of the problematic student behavior. In contrast, they point out that the lack of parents' interest is the greatest difficulty in achieving the preventive action of the school, whereas the joint action of the key actors in the school work is viewed as one of the most important preconditions for achieving the preventive function of the school. The obtained research results indicate that in school practice more work should be done on the implementation of various preventive activities that would provide different levels and types of support to students and which would include all actors of school work.

Keywords: *antisocial behavior of students, prevention of antisocial behavior of children and youth in school, preventive measures and activities, opinions and attitudes of teachers on the prevention of antisocial behavior of students.*